

Tadeusz M. Trajdos

(Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Warszawa)

SUMARIUSZ DOKUMENTÓW I AKT MAJĄTKOWYCH BISKUPSTWA KAMIENIECKIEGO Z 1759 ROKU

Szereg lat temu kolega z Ukraińskiego Uniwersytetu Katolickiego we Lwowie, obecnie profesor Ihor Skoczylas, przekazał mi wiadomość zaczerpniętą z rosyjskich katalogów archiwalnych, że w bibliotece muzeum historyczno-architektonicznego w Riazaniu znajduje się rękopiśmienny kodeks, rzekomo pochodzący z klasztoru dominikanów w Kamieńcu Podolskim. W czerwcu 2009 r., korzystając z pomocy i gościnności historyków z miejscowego uniwersytetu, przeprowadziłem w Riazaniu kwerendę wspólnie z historykiem dominikańskim, o. Markiem Miławickim OP¹. Okazało się, że rękopis ten został przez archiwistów radzieckich, a potem rosyjskich mylnie zidentyfikowany, a zatem skatalogowany pod błędnym tytułem. Po zapoznaniu się z treścią ustaliliśmy, że mamy do czynienia z sumariuszem zestawiającym głównie sądowe (procesowe) akta delimitacyjne majątku katolickich biskupów kamienieckich. Dominikanie występują w tej księdze sporadycznie, przy okazji sporu granicznego z biskupstwem. Sumariusz składa się z 18 fascykułów. Przedstawiono w nim rozgraniczenia majątkowe i kontrowersje z nimi związane dla poszczególnych posiadłości stołu biskupiego. W aktach pojawiają się również pojedyncze wiadomości o majątku kapituły katedralnej w Kamieńcu, a także dóbr klasztornych (dominikanów, dominikanek, jezuitów), o ile sąsiadowały z majątkiem biskupim. Kodeks powstał w 1759 r. u progu rządów w diecezji kamienieckiej ostatniego biskupa czasów polskich Adama Krasińskiego. Większość regestów pisana jest jedną ręką. Kilka not, odnoszących się do dokumentacji z początku XVII w. oraz kilka uzupełnień materiału aktowego dopisano później, do roku 1771. Kodeks przechowywany w Riazaniu postradał stronę tytułową, ale dobrze zachowały się okładki.

¹ Był to okres przygotowań do wydania publikacji na temat przeszłości Kościoła katolickiego w województwie podolskim w granicach Korony Polskiej. W dorobku miałem już wówczas 8 publikacji na temat Podola. W 2015 r. pod moją redakcją naukową ukazała się książka *Kościół chrześcijański na Podolu. Materiały z konferencji naukowej Międzynarodowej Komisji Historii Porównawczej Kościołów (CIHEC) Religious space of East-Central Europe open to the East and the West, Lublin–Lwów, 6–10 września 2007*, red. T. M. Trajdos, Warszawa 2015.

Po powrocie do Polski po szybkiej kwerendzie zorientowaliśmy się, że kodeks o niemal identycznej treści i układzie znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych, w Zbiorze Aleksandra Czołowskiego (sygn. 248). Z dopiska na jego stronie 146 wiadomo, że autorem sumariusza z 1759 r. był Jakub Łubkowski, pełnomocnik do spraw dóbr stołowych biskupstwa i urzędnik grodzki w Kamieńcu Podolskim. Składana po 9 latach do druku praca zawiera lapidarny opis kodykologiczny, porównanie obu egzemplarzy (Riazań, AGAD), szkic o sytuacji majątkowej biskupstwa w 1759 r. i ordynariuszach tego okresu oraz charakterystykę zawartości sumariusza z komentarzem do chronologii pozyskania wzmiankowanych tam posiadłości biskupich i ich lokalizacji.

Porównawczy opis kodeksu

Kodeks papierowy (księga rękopiśmienna), przechowywany w Muzeum Architektoniczno- Historycznym w Riazaniu (Рязанский историко-архитектурный музей-заповедник) pod sygnaturą II-15.8785, błędnie skatalogowany jako „Копийная книга Каменец-Подольского доминиканского монастыря”, zawiera sumariusz akt majątkowych biskupstwa kamienieckiego oraz kilka regestrów innych dokumentów dotyczących tego biskupstwa. Kodeks został napisany w 1759 r. Okładki i grzbiet są oprawione w półskórek. Na grzbiecie widnieje tłoczony i złożony ornament. Brzegi okładek zdobione są różową farbą, a ich odwrocie jest wyklejone papierem marmurkowym. Grzbiet i narożniki okładek są pościerane i naderwane ze od zacytowania, okładzina skórzana podniszczona. Na odwrocie okładki frontowej jest naklejony wycięty papier z wizerunkiem herbu Ślepowron biskupa kamienieckiego Adama Krasieńskiego (1759–1793), ostatniego ordynariusza tej diecezji przed rosyjskim rozbiorem Polski w 1793 r. Brak karty tytułowej. Wymiary okładek: 35 x 22 cm, kart: 34 x 21 cm.

Księga składa się z trzech wstępnych kart oznaczonych numeracją rzymską oraz dalszych 73 kart z wtórną numeracją wykonaną ołówkiem (numeracja arabska), w tym trzech ostatnich pustych. Na pierwszej niezapisanej karcie po środku znajduje się napis „Litera Aa” z czasu sporządzania kodeksu, szeregujący te akta w archiwum biskupim. W górnym lewym rogu XIX-wieczny dopisek cyryliczny „Каменец Кр... № 1726”. Na tylnej stronie pustej karty nr 73 pieczęć inwentaryzacyjna muzeum: „РМЗ [Рязанский музей-заповедник] № II-15, 8785”. W tekście kilkakrotnie wytarte owalne pieczęcie archiwalne z sygnaturą 11 445. W dolnej części grzbietu nalepka archiwum (riazańskiej ?) naukowej komisji archiwalnej z pieczęcią i sygnaturą 10 205.

Tekst składa się z 18 fascykułów, zawierających obszerne registry, głównie dokumentów i akt sądowych, dotyczące delimitacji posiadłości ziemskich stołu biskupiego na Podolu, pisanych po łacinie i po polsku. W fascykułach w zasadzie utrzymana jest sekwencja chronologiczna w uszeregowaniu wpisów. Ze względu na przewidywany stały użytek kodeksu pisarz zadbał o czytelną kompozycję tekstu: nie tylko fascykuły, ale też poszczególne akta jednego zespołu procesowego oddzielone są dużymi spacjami. Dukt liter wyraźny, pismo drobne, lecz staranne, o wypróbowanej kaligrafii, z nielicznymi dopiskami jednej ręki.

Jak już wspomniano, sumariusz przygotowany tegoż roku przez tego samego autora, zachował się w Zbiorze Aleksandra Czołowskiego w AGAD, pod

sygnaturą 248. Jest to kodeks zbliżonych rozmiarów (okładki 33 x 20 cm, karty 32 x 20 cm), też oprawny w półskórek, ale bez ozdób i bez herbu biskupiego. Tekst identycznie zgrupowany w 18 fascykułach, lecz z wieloma poprawkami, skreśleniami i dopiskami marginalnymi, a nawet doklejonymi fragmentami zapisanych kart. Pełnił więc rolę brudnopisu, na co wskazuje także sygnatura z archiwum diecezjalnego „Litera Dd”. Egzemplarz z Riazania traktowano jako czystopis, choć być może istniał jeszcze staranniejszy kaligraficznie tekst „okazowy”. Egzemplarz z AGAD powstał jako brulion na etapie porządkowania dokumentacji majątkowej dla biskupstwa. Ma on jednak wielką przewagę nad egzemplarzem rizańskim, gdyż ujawnia autorstwo tego opracowania. Brakuje tu również strony tytułowej, ale na stronie pierwszej ponad wpisem pierwszego rejestru umieszczono tytuł księgi (zapis z rozwinięciem abrewiatur): „Summarium Documentorum fundationem episcopatus Camenecensis Podoliae ac granicies eorundem bonorum episcopaliu enucleantium per me in Fine [...] summary uti bonorum mensae episcopalis plenipotiarium subscriptum. Conscriptum anno 1759”. Zgodnie z tą zapowiedzią przy końcu księgi, na dole strony 146, odczytujemy podpis: „Jacobus Łubkowski subdelegatus Castrensis, Ep[isco]pus Camenec. plenipotiarium mp”.

Porównanie obu egzemplarzy upewnia, że kamieniecki urzędnik grodzki Jakub Łubkowski, pełnomocnik biskupi do spraw dóbr stołowych, był w obu przypadkach redaktorem i autorem. Księga z AGAD ma podobną objętość — 148 stron, czyli 74 karty opatrzone wtórną paginacją. Podobnie jak czystopis, zawiera teksty łacińskie i polskie. W obu egzemplarzach dla ułatwienia lektury i szybkiego wyszukiwania „spraw” nazwy rozgraniczanych miejscowości są umieszczone na marginesach rejestw.

Poniżej zestawiam różnice w układzie treści obu egzemplarzy sumariusza, stosując skróty ER dla egzemplarza z Riazania oraz EC dla egzemplarza ze Zbioru Aleksandra Czołowskiego w AGAD.

Strona 8 EC zawiera skreślony wpis dotyczący dóbr Niwra, Czarnokozińce, Załucze, natomiast ER zachowuje ten regest. A zatem Łubkowski korygował własny brulion na etapie redagowania czystopisu.

Na stronie 13 EC zostały skreślone cztery rejestry, dlatego w ER już ich nie ma.

Strona 21 EC — przy wpisie sprawy z 1751 r. znajduje się dopisek marginalny, który został już pominięty w ER.

Strona 23 EC — brakuje jednej oblaty, którą wprowadzono do ER.

Na stronie 31 EC znajduje się nota marginalna, nie przepisana do ER.

Na stronie 33 EC dokonano wpisu długiego wyroku sądowego z 1719 r., podczas gdy w ER zachowano jedynie krótką relację (*relatio*).

Na stronie 35 EC jest następujący układ wpisów akt z 1753 r.: *prorogatio-adcitatio-relatio*, natomiast w ER jest on następujący: *oblata-relatio-prorogatio-adcitatio*.

Na stronie 50 EC mieści się nota marginalna, pominięta w ER.

Na stronie 52 EC wpisano manifest sądowy (*manifestatio*), a w ER od razu wyrok skazujący (*condemnatio*).

Strona 69 EC — przy rewizjach granic z 1727 r. (oblatach) dokleiono pasek z licznymi dopiskami, pominiętymi w ER.

Na stronach 71–72 EC wpisano trzy protesty sądowe, a w ER tylko dwa (z roku 1742).

Na stronie 74 EC znajduje się „oblatio”, a w tym samym miejscu w ER jest relacja i dopisany manifest sądowy.

Na stronie 77 EC pominięto dwie krótkie relacje, a jedna strona jest w ogóle nie zapisana.

Na stronach 80–82 EC znajduje się wklejka dużych rozmiarów z tekstem wyroku sądowego z 1644 r.; brakuje go w ER.

Wpisy akt z 1603 i 1604 r. (delimitacja i oblata) są w ER, na karcie 45v, dopisane inną ręką. Nie były one znane Łubkowskiemu, nie figurują więc w brulionie, powstały po 1759 r. Na stronie 85 EC zostały skreślone dwa regesty, które w związku z tym nie weszły do ER, jednak w tymże miejscu w 1771 r. — na czystopisie Łubkowskiego — ktoś uzupełnił fascykuł wpisem protestu sądowego. Jest to najpóźniejszy chronologicznie dopisek w tym kodeksie. Na stronie 106 EC, na początku fascykułu, znajduje się oblata z 1636 r. W ER została ona usunięta i fascykuł zaczyna się od oblatty z 1633 r.

Egzemplarz brulionowy różni się przede wszystkim zakończeniem. Na stronie 145 odczytujemy „adnotację” Jakuba Łubkowskiego, wpisaną identycznie na karcie 70v pod fascykułem osiemnastym w egzemplarzu riazzańskim. Informuje tam o treści trzech fascykułów, niewłączonych do tego kodeksu: 1) pism wysyłanych przez rozmaitych korespondentów do biskupa Mikołaja Dembowskiego w sprawach granicznych, 2) kopii transakcji w sumariuszu, tylko odnotowanych w wyciągach, 3) transakcji dwakroć rejestrowanych oraz innych spraw delimitacyjnych kierowanych do sądów. Dalej w czystopisie już nic nie ma, za to w brulionie — na stronie 146 — znajdujemy roboczy spis biskupów kamienieckich angażujących się w majątkowe spory graniczne, poczynając od Piotra Gamrata (1531–1535), aż do inauguracji rządów Adama Krasińskiego (1759). Pod tą listą widnieje przytoczony już podpis Jakuba Łubkowskiego. Strona 147 wypełniona jest zapiskami na temat rozprawy w Trybunale Koronnym w Lublinie w sporze granicznym dóbr biskupich Demkowce i szlacheckich Iwachnowce, Olchowiec Wielki i Świerzkowce z 12 V 1760 r. Przytoczone są tam: spór o granice między Demkowcami a wsią Świerzkowce Antoniego Potockiego z 1751 r. oraz dobrami olchowickimi, z przytoczeniem wyroku i oblatty 1752 r. i relacja z usypania kopców granicznych w tymże roku. Dalsze zapiski dotyczą przebiegu granic majątku Potockiego i biskupich Demkowców, z powołaniem na dekrety sądowe. Na ostatniej stronie (148) wpisano krótkie informacje o sporach delimitacyjnych Potockich i Stadnickich z biskupstwem w latach 1752–1758, wraz z regestami kilku manifestów i wyroków. Informacje o kłopotach majątkowych biskupstwa kamienieckiego są zatem obszerniejsze w brulionie niż w czystopisie, szczególnie jeśli chodzi o dokumentację sądową z czasów biskupa Dembowskiego.

Sytuacja majątkowa biskupstwa kamienieckiego w 1759 r.

Na mocy nadania dotacyjnego wielkiego księcia Witolda z lat 1428–1430, potwierdzonego w 1498 r. przez króla Jana Olbrachta, biskupstwo kamienieckie otrzymało 27 miejscowości w ówczesnych czterech powiatach (okręgach) podolskich. Wówczas były to jedynie wsie. Z biegiem czasu niektóre z nich awansowały do statusu miasteczek: Czarnokozińce przed 1453 r. (z rezydencją zamkową

biskupów), Czercze od 1578 r., Zinkowce od 1. połowy XVII w.² Rozmiary tego majątku zmieniały się z biegiem lat. Już po 1436 r. trzeba było zrezygnować z dwóch wiosek w powiatach winnickim i braclawskim, które przypadły Litwie do 1569 r. Wiele osad doszczętnie wyludniły najazdy tatarskie. W 1566 r. rejestr poborowy wykazał jedynie 10 wsi biskupich w województwie podolskim, a w 1578 i 1583 r. dodatkowo trzy wsie. Inwentarz refekcyjnych dóbr biskupich z 1595 r. podawał jedynie 9 wsi³.

W 1583 r. sześciowioskowa włość karczmarszowska w powiecie barskim, nadana już przez wielkiego księcia Witolda, ale całkowicie opustoszała w XVI w. z powodu Tatarów, została z ulgą wymieniona przez biskupa Marcina Białobrzezkiego na połowę Pragi pod Warszawą, naówczas posiadłość kanclerza Jana Zamoyskiego. W owym czasie biskupom kamienieckim zostały: włość Czarnokozińców nad Zbruczem (miasteczko i 13 wsi), miasteczko Czercze nad Smotryczem z przyległymi dobrami wiejskimi, wieś Chropotowa nad Jampolczykiem oraz Demkowce nad górnym Żwańcem⁴. Biskupi ostrożnie kolonizowali pustki w powiecie kamienieckim. Po aneksji tureckiej (1672–1699) dobra biskupie wymagały nie tylko rewindykacji prawnej, ale też odtworzenia ekonomicznego i szybkiego zasiedlenia. W 1. połowie XVIII w. biskupstwo miało trzy miasteczka (Czarnokozińce, Czercze, Zinkowce) oraz 12 wsi: Uście, Giermakówka, Hroszowa, Szustowce, Chropotowa, Demkowce, Iwania, Niehynia (Nihin), Niwra (Niewra Wielka), Niwerka (Niewra Mała), Zalesie oraz Stefanówka, założona wtedy przez osadników z Mazowsza⁵. Folwarki były nieliczne. Inwentarze z lat 1595 i 1608 wymieniają je w Czarnokozińcach, Iwani i Niewrze. W kilku miejscowościach biskup pobierał też czynsz dzierżawny z młynów, karczem i browarów. Do skarbu biskupiego trafiały renty naturalne (wiktualia) i pieniężne (czynsze) oraz dziesięciny bartne i pasterskie. Poddani byli też zmuszani do odrobku, robocizn i służebności. Kompletny spis poddanych znany jest z 1787 r. Było ich wtedy ponad 1400⁶. Około 1759 r., przed konfederacją barską, poddani biskupi byli liczniejsi, na pewno przekraczając półtora tysiąca osób. Biskupi tej diecezji utrzymywali się również z kapitałów ulokowanych na żupach solnych w województwie ruskim oraz na dobrach ziemskich położonych z dala od Podola. Oczywiście wszyscy wierni uiszczali dziesięcinę biskupią, początkowo osepową lub snopową.

Niedostatek dochodów z majątku ziemskiego, częste zniszczenia wojenne, labilność posiadania w obliczu cyklicznego jasyru i pustoszenia upraw skłaniały biskupów kamienieckich do kumulacji innych beneficjów — opactw komendatoryjnych, prałatur i kanonii a nawet altarii w katedrach innych diecezji⁷.

² Por. T. M. Trajdos, *Kościół Katolicki na średniowiecznym Podolu* [w:] *Kościół chrześcijański na Podolu*, s. 78–79.

³ J. Mucha, *Organizacja diecezji kamienieckiej do 1795 roku*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 30, 1983, z. 4, s. 85.

⁴ Tamże, s. 86.

⁵ Tamże, s. 87.

⁶ W 1787 r. dochód z dóbr biskupich (także z części oderwanej w 1772 r. do zaboru austriackiego) wynosił 60 512 złp; zob. J. Mucha, op. cit., s. 89.

⁷ Tamże, s. 93.

Okoliczności powstania sumariusza

Rok 1759 — data sporządzenia sumariusza na życzenie kurii biskupiej, nie był przypadkowy. Nastąpiła wtedy inauguracja rządów biskupich Adama Krasieńskiego po dwuletnim wakacie od śmierci poprzedniego ordynariusza Mikołaja Dembowskiego. Mnożyły się „sprawy graniczne” z szlacheckimi sąsiadami, Potockimi, Lanckorońskimi, Stadnickimi i Starzyńskimi, wybuchały też konflikty z dzierżawcami królewszczyzn, w tym Czartoryskimi. Potrzebne było zestawienie papierów procesowych, sięgające głęboko wstecz, czasami do XVI w., a najczęściej do 1 połowy XVII w. czyli epoki „przed Turkami”.

Biskup Mikołaj Dembowski, wywodzący się z rodziny szlachty mazowieckiej herbu Jelita, troszczył się o swoją diecezję⁸. Kapłan od 1729 r., kanonik warszawski (1728), katedralny krakowski (1731), scholastyk łeczycki i deputat trybunalski 1732–1733, osiągnął godność biskupią dzięki bezapelacyjnemu poparciu kandydatury Augusta III do tronu Polski w 1733 r. Rychło otrzymał bogatą komendę, prepozyturę generalną zakonu miechowitów-bożogrobców. Od 1735 r. piastował urząd pisarza wielkiego koronnego. W 1741 r. król udzielił mu prezenty (de facto nominacji) na biskupstwo kamienieckie. Został wyświęcony 7 X 1742 r. w Warszawie. Jurysdykcję w diecezji kamienieckiej sprawował do śmierci w 1757 r. Od 1744 r. zasiadał w senacie. Wielokrotnie wypowiadał się za ulepszeniem obrony państwa i za aukcją wojska. W 1753 r. otrzymał Order Orła Białego.

Swej diecezji przysporzył wiele korzyści. W latach 1747–1748 przeprowadził wizytację generalną. Założył seminarium diecezjalne, odnowił katedrę, wznosząc nową fasadę (1754) i łożąc na wyposażenie jej wnętrza. Sprawił nowe stalle, ambonę, konfesjonały i organy. W 1756 r. umieścił spiżowy posąg NMP na szczycie minaretu, który Turcy pozostawili przy katedrze⁹. Bronił uposażenia katedry i kapituły oraz beneficjów plebańskich. Wiele dokumentów, rejestrowanych w omawianym sumariuszu, odnosi się do jego starań o sprawiedliwą delimitację dóbr kościelnych na Podolu. W 1757 r. otrzymał nominację Augusta III na opróżnione arcybiskupstwo lwowskie, ale prekonizacji papieskiej nie doczekał. Zmarł 17 XI 1757 r. w rezydencji w Czarnokozińcach, a pochowany został w katedrze kamienieckiej, pod kaplicą św. Piotra (potem Najśw. Sakramentu).

Jego następcą, Adam Krasieński h. Ślepowron, też „mazowita”, w młodości poparł żarliwie Stanisława Leszczyńskiego (1733–1734) w walce o tron polski¹⁰. Po długim pobycie we Francji i Włoszech wrócił w 1746 r. i przedzierzgnął się w zwolennika obozu saskiego i „republikanina”. Odtąd zaczął się jego duchowny *cursus honorum*, rozpoczęty po 1750 r. uzyskaniem prałatur łeczyckich, kanonii

⁸ W. Konopczyński, *Dembowski Mikołaj h. Jelita (zm. 1757)* [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 5, Kraków 1939–1946, s. 97–98; K. R. Prokop, *Biskupi kamienieccy od średniowiecza do współczesności*, Biały Dunajec–Ostróg 2007, s. 297–306; tenże, *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Warszawa–Drohiczyń 2014, s. 138–140.

⁹ A. Prusiewicz, *Kamieniec Podolski, szkic historyczny*, Kijów–Warszawa 1915, s. 29, 35; A. Raszczupkin, *Kamieniec Podolski. Antemurale christianorum*, Kamieniec Podolski 2009, s. 95.

¹⁰ W. Szczygielski, *Krasieński Adam Stanisław h. Ślepowron (1714–1800)* [w:] PSB, t. 15, 1970, s. 160–166; K. R. Prokop, *Biskupi kamienieccy*, s. 306–319; tenże, *Rzymskokatolicki biskupi*, s. 223–225.

płockiej i gnieźnieńskiej (1753) i scholasterii gnieźnieńskiej (1757). W służbie państwowej doczekał się w 1752 r. urzędu sekretarza wielkiego koronnego. Na katedrę kamieniecką dostał nominację królewską latem 1759 r. Prekonizacja papieska przyszła już 24 IX 1759 r., a sakrę biskupią przyjął 27 I 1760 r. Ingres do stolicy diecezji odbył 27 VII 1760 r. A zatem sumariusz opatrzony jego herbem, ale datowany na rok 1759, musiał zostać sporządzony jesienią tego roku, na pół roku przed rzeczywistym objęciem jurysdykcji. Pozwalał nowemu biskupowi rozeznąć się w sytuacji majątkowej, a przede wszystkim w relacjach sąsiedzkich z rodzinami magnackimi i szlacheckimi województwa podolskiego. W latach 1759–1760 jeszcze nikt nie spodziewał się okoliczności, które sprawiły, że biskup Adam Krasieński, stanowczy przeciwnik Rosji, wróg Familii Czartoryskich i elekta z 1764 r., Stanisława Augusta Poniatowskiego, uczestnik konfederacji radomskiej 1767 r., wysunął się od 1768 r. na czołowe miejsce pośród wodzów konfederacji barskiej i wytrwał do 1772 r. jako zwolennik wojny o niepodległość Polski. Nie ma tu miejsca i powodu do relacjonowania dalszych jego losów, ale trzeba zaznaczyć, że był ostatnim ordynariuszem kamienieckim w dobie upadku Rzeczypospolitej. Protestował przeciwko drugiemu rozbiorowi (1793) i aneksji województwa podolskiego przez Rosję. Przeniósł się do galicyjskiej części swej diecezji (oderwanej już w 1772 r. od Polski). Rosjanie skonfiskowali dobra biskupie i kapitulne. W 1795 r. cesarzowa Katarzyna II bezprawnie zlikwidowała diecezję kamieniecką i chociaż cesarz Paweł w 1798 r. ją przywrócił, była to już inna rzeczywistość, dramatyczna w skutkach dla ludności polskiej wyznania katolickiego na Podolu.

Charakterystyka treści fascykułów sumariusza

Jak wyżej pisałem, sumariusz 1759 r. (egzemplarz rizański) poczynawszy od fascykułu drugiego do siedemnastego (przedostatniego) zawiera regesty (spordycznie kopie) akt delimitacyjnych, czyli oblaty rozgraniczeń majątkowych oraz regesty i adnotacje wszelkich innych pism i dokumentów sądowych, sankcjonujących czynności procesowe w tym zakresie (manifesty, wyroki, wizje lokalne, relacje, odroczenia).

Fascykuł pierwszy zaczyna się od regestu przywileju króla Kazimierza IV Jagiellończyka, fundującego 10 IX 1485 r. kolegium sześciu wikariuszy katedry kamienieckiej¹¹. Uzupełniony jest notą o potwierdzeniu fundacji w 1517 r. przez króla Zygmunta I Starego oraz w 1740 r. przez króla Augusta III. Oblata została umieszczona w Metryce Koronnej.

Na tejże karcie 1 został wpisany regest aktu dotacyjnego dla biskupstwa kamienieckiego (wspomnianych 27 wsi) według confirmacji króla Jana I Olbrachta z 29 IX 1498 r.¹² Podano też informację na temat oblatowania tego przywileju w kamienieckich księgach ziemskich w 1616 r.

Na karcie 1v zaczynają się regesty i noty dotyczące nowożytnej dokumentacji majątkowej: regest postanowienia królewskiego z 1519 r. o zwolnieniu najważniejszych posiadłości biskupich, Czarnokozińców i Czercza, z szosu (*exactio*

¹¹ T. M. Trajdos, op. cit., s. 114.

¹² Tamże, s. 78.

civilis) i czopowego z powodu zniszczeń wojennych na Podolu¹³ oraz regest wspomnianej transakcji wymiennej z 1583 r. między biskupem Marcinem Białobrzezskim a kanclerzem Janem Zamoyskim (6 wsi biskupich w powiecie barskim na podwarszawską Pragę), oblatowanej w kamienieckich księgach ziemskich. Drugi regest w tej sprawie zawiadamia o konfirmacji króla Stefana Batorego z 5 IX 1583 r. Na karcie 2 znajdziemy regest libertacji (25 IV 1646 r.) dóbr biskupich od podwód, za wyjątkiem poselstw tureckich, tatarskich i moskiewskich (w obu kierunkach)¹⁴. Ostatnie regesty tej karty dotyczą posiadłości biskupich na Pradze, m.in. tamtejszego wiatraka oraz sporu z właścicielem wsi Targówek, kupcem winnym Pawłem Sperlingiem. Pochodzą z lat 1750 i 1752.

Od drugiego faszcykułu [k. 2v–6v] zaczyna się dokumentacja sporów granicznych w majątku biskupstwa kamienieckiego na samym Podolu. Faszcykuł ten poświęcony jest rozgraniczeniu biskupich dóbr miasteczka **Czarnokozińce** oraz szlacheckich dóbr Podfilipie, Orynin, Pokłęski i Bereżanka (Brzeżanka), a także wsi Załucze. Jej połowę od 1620 r., na skutek donacji Piotra Orzechowskiego, przejął klasztor dominikanów w Kamieńcu Podolskim¹⁵. W XVI stuleciu Załucze nosiło nazwę Łucznirowce¹⁶. Wspomniane dobra znajdowały się w południowo-zachodniej części ówczesnego powiatu kamienieckiego. Regesty delimitacji, wniesione do sumariusza, pochodzą z lat 1575, 1617 i 1625 oraz — po wyzwoleniu z władzy tureckiej — z lat 1727, 1737 i 1749. W rozgraniczeniu z 1617 r. występują też biskupie wioski **Niwra** i **Niwerka** (Niewra Wielka i Mała), przyznane już w dotacji Witoldowej z lat 1428–1430, położone w tymże powiecie¹⁷. Pojawia się też biskupi nabytek nowożytny — wieś **Giermakówka**, zwana inaczej **Pawłowo** albo Pawłów¹⁸. W 1625 r. rozgraniczono biskupie wsie Niwra i Pawłowo oraz **Iwanie** (w XV wieku zwane Wojtowce, a w XVI w. — Iwan Kołodziej), też nadane już przez księcia Witolda w latach 1428–1430 w zachodniej części powiatu kamienieckiego¹⁹. Granice tych wsi przylegały do szlacheckiego majątku Bułoczyna vel Gadki. W połowie XVIII w. Czarnokozińce oraz Niwrę i Niwerkę rozgraniczono ze szlacheckimi Frydrychowcami.

W tymże faszcykule najciekawsze jest przytoczenie „kombinacji” z 19 VIII 1719 r. [k. 3] między biskupem Stefanem Rupniewskim i wspierającą go urzędowo kapitułą katedralną a szlachtą z rodziny Podfilipskich, właścicielami Podfilipia i połowy Załucza i przeorem dominikanów kamienieckich o. Aniołem Smolińskim, którego konwent posiadał drugą połowę Załucza. Porozumienie dotyczyło granic biskupiego miasta Czarnokozińce (i rozległego terenu wokół niego).

¹³ Por. H. Karbownik, *Ciężary stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od roku 1381 do połowy XVII wieku*, Lublin 1980, s.114–115, 116–117.

¹⁴ Por. tamże, s. 90–91.

¹⁵ M. Miławicki, *Wspólnoty zakonne w Kamieńcu Podolskim w XVIII wieku* [w:] *Kościół chrześcijański na Podolu*, s. 250–251. W 1708 r. w tej wsi mieszkało 33 chłopów i 6 szlachciców dzierżawiących ziemię za czynsz. Dochód przynosiła duża barć (22 pnie).

¹⁶ М. Крикун, *Подільське воєводство у XV–XVIII століттях: Статті і мат.*, Львів 2011, с. 245–246.

¹⁷ Tamże, s. 204, 246.

¹⁸ Tamże, s. 204.

¹⁹ Tamże, s. 203; T. M. Trajdos, op. cit., s. 79. W XVIII wieku włączone do powiatu czerwonogrodzkiego, od 1772 r. pod zaborem austriackim.

Streszczono również inne dokumenty tego dotyczące (m.in. dekret sądowy), wynik negocjacji dominikanów z biskupem w sprawie granic klasztornego Załucza.

Fascykul trzeci [k. 7–8v] także obejmuje rozgraniczenie biskupich Czarnokoziańców z wsiami szlacheckimi Podfilipie, Załucze i Przewrocie (1581, 1713) oraz Frydrychowcami (1718, 1750–1753). W fascykule czwartym [k. 9–13v] kontynuowany jest wątek zmagania o wytyczenie korzystnej granicy od dominikańskiego Załucza i dóbr Podfilipskich. Znajduje się tu m.in. dokumentacja procesu podjętego w tej sprawie przez biskupa Stanisława Hozjusza w 1723 r., ze wsparciem kapituły. Są też rejestry delimitacji z 1619 r. wspomnianych dóbr Niwra, Niwerka, Pawłów i **Szustowce**. Te ostatnie były nowożytnym nabytkiem biskupstwa²⁰. Przytoczono też rozgraniczenie wsi Iwanie i **Zalesie**²¹. Antagonistami biskupów na tym terenie byli Kąccy, właściciele Babińców i Mielnicy. W latach 1750–1757, za biskupa Mikołaja Dembowskiego, prowadzona była intensywna i rewindykacyjna delimitacja dóbr stołowych Giermakówka-Pawłowo, naprzeciw szlacheckich Babińców i Krzywców.

W fascykule piątym [k. 14–19] zebrano materiały dotyczące wspomnianej już biskupiej wsi **Iwanie**, pierwotnie nazywanej Wojtowce „alias Iwan Kołodziej”. Miała zatem nazwę polską, nadaną przez osadników małopolskich oraz nazwę ruską. W 1569 r. wieś tę dzierżawił Wojciech Czacki. Posiadłość graniczyła ze szlacheckimi wioskami Borzyszkowce, Filipkowce i Mielnica. Tę ostatnią nabył potem Wojciech Lanckoroński, podstoli kamieniecki 1705–1725²². Prowadził on spór delimitacyjny z dzierżawcą biskupich wsi Iwanie i Puste — Józefem Mיעińskim, cześnikiem wendeńskim. Te rozgraniczenia prowadzono w 1719 r. oraz w latach 1752–1753.

Fascykul szósty [k. 19v–21] pokazuje rozgraniczenie w 1543 r. za czasów biskupa Andrzeja Zebrzydowskiego, z udziałem kapituły, między biskupim majątkiem **Czercze i Niechynia** (albo **Nihin**) a Anną Rudecką, żoną sędziego ziemskiego kamienieckiego Macieja Rudeckiego, wtedy właścicielką — jeszcze nie podzielonego — Załucza nad Smotryczem. Czercze, od 1578 r. miasteczko prawa niemieckiego, od donacji Witoldowej z lat 1428–1430 było ważną siedzibą biskupią (z folwarkiem i dworem) w powiecie smotryckim, po połowie XV w. wcielonym do powiatu kamienieckiego²³. W tejże okolicy znajdowała się wieś Niechynia (Nihin), również dar Witoldowy²⁴. Przy okazji delimitacji 1543 r. sporządzono dokładny opis granic po polsku [k. 19v–20]. W tej okolicy rozgraniczenia prowadzono też w latach 1756–1757 z polecenia biskupa Dembowskiego.

W fascykule siódmym [k. 21v–28] znajdują się wyłącznie materiały dotyczące rozgraniczenia biskupiej wsi **Nihin** (Niechynia) z królewską wsią Dumanów, pozostającą w dzierżawie szlacheckiej²⁵. W 1543 r. posiadali tę dzierżawę Zbigniew i Florian Silniccy. Sprawę tych granic podnoszono w latach 1619 i 1636–1641.

²⁰ М. Крикун, *Подільське воєводство*, с. 247.

²¹ Tamże, s. 203. Wieś Zalesie, uzyskana przez biskupstwo już za księcia Witolda przed 1430 r., leżała w zachodniej części powiatu kamienieckiego, później w XVIII wieku w pow. czerwonoградzkim.

²² *Urzednicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1998, s. 105.

²³ T. M. Trajdos, op. cit., s. 78–80.

²⁴ М. Крикун, *Подільське воєводство*, с. 246.

²⁵ Tamże, s. 238.

W 2. ćwierci XVIII stulecia pojawili się dzierżawcy Korytkowski i Gawarecki, a od 1737 r. Adam Łęczyński. Spór wokół tej granicy (dekrety, protesty, manifesty obu stron) trwał niemal bez przerwy w latach 1738–1749. Temat ten wraca więc w fascykule ósmym [k. 28v–31v], ale już w innym naświetleniu. Został przytoczony wyrok sądowy, wydany 9 I 1745 r. w sprawie rozgraniczenia Niechyni z Dumanowem i Załużczem. Obok biskupa Dembowskiego i kapituły pojawił się nowy czynnik kościelny, zainteresowany tymi majątkami — kolegium jezuitów w Barze (1745, 1749). W tych latach Dumanów i Łysiec pozostawały w ciągłej dzierżawie Łęczyńskiego.

Fascykul dziewiąty [k. 31v–33v] rozpoczynają akta sporu granicznego z 1619 r. między biskupim Czerczem i Niechynią a dziedzicami wsi Werbka Potockimi oraz dzierżawcą Baliny Koniecpolskim²⁶. Ten spór wracał w latach 1636 i po „okresie tureckim”, w latach 1738 i 1749. W 1750 r. zarządzono też delimitację ze szlachecką wsią Czczelnik, osadzoną dopiero w XVII w.²⁷

Fascykul dziesiąty [k. 33v–39] zajmuje się wsią **Poczapińce** (albo Złota Łoza), majątkiem najpierw biskupim, a następnie w 1627 r. nadanym przez biskupa Adama Nowodworskiego kapitule katedralnej²⁸. W 1616 r. rozgraniczono ją z wsią Chodykowce, własnością pisarza ziemskiego kamienieckiego Gabriela Koziętulskiego²⁹. Kapitulne już Poczapińce pojawiają się dalej z okazji rozgraniczenia z królewską wsią Biała³⁰ (dekrety lat 1638 i 1639) i w połowie XVIII w. Z kolei w latach 1619 i 1625 biskup i kapituła rozgraniczali Nihin z wioskami nowej lokacji Ćwikowce i Karaczkowce w majątku królewskim, dzierżawionym przez starostę łatyczowskiego i cześnika kamienieckiego Kalinowskiego. Nihin rozgraniczano też w latach 1749 i 1751. Spory delimitacyjne miasta Czercze pojawiały się równolegle w latach 1637, 1721–1738 i 1748–1752. Na ziemi biskupiej w 1. połowie XVIII w. założono „mazurską” kolonię **Stefanówka**³¹. Jest ona wzmiankowana w tym fascykule w latach 1742, 1745 i 1751–1752 z okazji sporu granicznego z Rozwadowskimi, którzy mieli wtedy w dzierżawie wsie królewskie Karaczkowce, Cekową i Białą. W połowie XVIII w. Balinę dzierżawił Mikołaj Stadnicki. Do sumariusza wpisano oblatę z 1752 r. ukazującą przebieg granicy w dolinie Czerniejewa z wyliczeniem kopców. I w tej sprawie biskup Dembowski wykazał się stanowczością.

W fascykule jedenastym [k. 40v–42v] znajdują się materiały dotyczące dużej wsi biskupiej **Kropotowa** (Chropotowa)³² nad Jampolczykiem, posiadanej od czasów donacji księcia Witolda. Pokazuje wytyczenie jej granic w 1596 r. z dziedzictwem szlacheckim Papieskich — wsiami Poczapińce (jeszcze nie były wtedy biskupie) i Chodorowce. W latach 1640–1644 Krzysztof Koniecpolski, chorąży wielki koronny 1633–1641, a następnie wojewoda bełski 1641–1660³³, właściciel

²⁶ Tamże, s. 207, 237. Balina nosiła też nazwy Miasteczko albo Nowosiółka.

²⁷ Tamże, s. 235.

²⁸ J. Mucha, op. cit., s. 151; М. Крикун, *Подільське воєводство*, с. 246.

²⁹ *Urzędnicy*, s. 85. Pełnił ten urząd w latach 1609–1622.

³⁰ М. Крикун, *Подільське воєводство*, с. 237.

³¹ J. Mucha, op. cit., s. 86.

³² М. Крикун, *Подільське воєводство*, с. 247. Do połowy XV w. należała do powiatu smotryckiego, potem do kamienieckiego.

³³ W. Dworzaczek, *Genealogia*, Warszawa 1959, tabl. 138.

wsi Oknin i Czerмна (Czemierna), toczył spór o grunty kapitulne Czarnisz, przylegające do biskupiej Kropotowej. Po wyzwoleniu z tureckiej okupacji wróciły stare spory, ale z nowymi właścicielami. W 1738 r. kłopotliwymi sąsiadami Kropotowej byli: dziedzic miasteczka Czemieszowce oraz wsi Pólko i Bereżanka (Brzeżanka, Brzeżanki)³⁴ Jerzy Polanowski, a także dziedzic wsi Kuhajowce Sebastian Grodecki. Spór rozstrzygnął sędzia ziemski kamieniecki Stanisław Podfilipski. W 1741 r. odbyła się kompromisowa delimitacja. Kuhajowce objął wtedy nowy właściciel Aleksander Silnicki, cześnik czerwonogrodzki 1729–1743³⁵. W 1751 r. granice biskupiej Kropotowej kwestionowali posesor królewskiej Czarna Kicki oraz administrator lasów królewskich Lisowski. Na końcu tego fascykułu pod czystopisem Łubkowskiego inna ręka poczyniła uzupełnienie na rok 1771 dotyczące sporu granicznego Kropotowej z ówczesnym posesorem Czarnej Wieniawskim.

Materiały dotyczące granic biskupiej wsi, a następnie miasteczka **Zinkowce** w powiecie kamienieckim, darowanej już w latach 1428–1430, znajdują się w fascykule dwunastym [k. 42v–45v]³⁶. W końcu XV w., mimo pustoszeń tatarskich, była to najbogatsza i najludniejsza posiadłość biskupia. W 1536 r. Zinkowce rozgraniczono z królewską wsią i polem Dłużek oraz wsią szlachecką Kadyjowce (ewentualnie Kadyjówka)³⁷. Mieli ją wtedy podstarości podolski Jan Sroczyński i jego małżonka Konstancja. Tę delimitację potwierdzono w 1751 r. Po usunięciu Turków Dłużek objął jako posesor starosta generalny Podola Marcin Kaćki. Zaszła więc potrzeba nowej delimitacji w 1717 r. W 1755 r. trzeba było rozgraniczyć biskupie Zinkowce z posiadłością klasztoru dominikanek w Kamieńcu Podolskim, wsią Pudłowce i ponownie z królewskim Dłużkiem. Dominikanki pozyskały wieś Pudłowce w 1628 r.³⁸ Zakonnice te miały też wieś Ciołkowce vel Ciołkowiec. W fascykule tym wzmiankowana jest też wieś podmiejska Biłanówka, należąca do jurysdykcji magdeburskiej (polsko-ruskiej) Kamieńca Podolskiego oraz szlacheckie dziedzictwo Rzepińce, graniczące z królewską wsią Dłużek³⁹.

Fascykuł trzynasty [k. 45v–51v] dotyczy biskupiej wsi **Demkowce**, należącej do majątku dotacyjnego, do połowy XV w. w powiecie smotryckim, potem kamienieckim⁴⁰. W 1612 r. nastąpiło jej rozgraniczenie z wsią szlachecką Świerzkowce (Świrkowce, Świerzchowce)⁴¹, wtedy własnością Walentego Kalinowskiego, starosty braclawskiego i winnickiego, który ją oddał za wysługę Janowi Czuryło. Po niewoli tureckiej tę wieś Kalinowskich przejął Jakub Władysław Morsztyn (1715) ożeniony z Jadwigą Kalinowską. W 1726 r. wieś przejął właściciel Husiatynia — Michał Potocki. Biskupie Demkowce zyskały wtedy nowych potężnych

³⁴ М. Крикун, *Подільське воєводство*, с. 205, 224. Wieś Pólko nosiła w XVI w. nazwę Czemieszna lub Słobódka, a w XVIII w. — Jampolczyk (od przepływającej rzeczki).

³⁵ *Urzędnicy*, s. 40.

³⁶ T. M. Trajdos, op. cit., s. 79; М. Крикун, *Подільське воєводство*, с. 246.

³⁷ Tamże, s. 213.

³⁸ M. Miławicki, op. cit., s. 253. Nie jest całkiem pewne, jakim sposobem się to stało; albo dzięki donacji Michała Potockiego, albo dzięki zakupowi od niego, albo też dzięki zakupowi od jego krewnych Boryslawskich za posag jednej z sióstr.

³⁹ М. Крикун, *Подільське воєводство*, с. 225. Rzepińce leżały blisko miasteczka Orynin.

⁴⁰ Tamże, s. 245.

⁴¹ Tamże, s. 227. W XVI wieku zwana też Czobotowa.

sasiadów — Stadnickich, właścicieli Serwatyńców. Aleksander Stadnicki był od 1721 r. cześnikiem latyczowskim, a w latach 1744–1766 podkomorzym kamienieckim⁴². Jan Stadnicki był podstolim bełskim w latach 1713–1737⁴³. Jako świadek delimitacji Serwatyńców i Demkowców występował w latach 1725–1729 właściciel miasta Satanowa Adam Sieniawski. W 1740 r. zaostrzyły się stosunki z Potockim; protest w sądzie składał jego komisarz Jan Brzeziński. W latach 1742 i 1748 biskupowi Dembowskiemu udało się rozgraniczyć Demkowce jednocześnie od dóbr Potockich, Stadnickich i Starzyńskich. W 1749 r. doszli właściciele wsi Iwachnowce⁴⁴, Ołtarzewscy i Wojakowscy. Około połowy XVIII w. królewski Wiśniowczyk mieli w dzierżawie Czartoryscy. W 1751 r. udało się rozgraniczyć Demkowce i Wiśniowczyk mimo bardzo niechętnego stosunku do biskupa Dembowskiego (i vice versa) wszechwładnego posesora tej wioski, wojewody ruskiego Augusta Czartoryskiego i jego żony Marianny z Sieniawskich⁴⁵.

W fascykule czternastym [k. 52–54] kontynuowane są sprawy Demkowców i rozgraniczeń z Serwatyńcami, Świerzkowcami oraz Iwachnowcami. W 1616 r. i 1636 r. współwłaścicielami Serwatyńców byli: Mikołaj Potocki, Jan Herburt i Florian Olewiński. W 1633 r. pomyślnie rozgraniczono Demkowce z Serwatyńcami i królewskim Wiśniowczykiem. Po wyzwoleniu z tureckiej władzy, biskup Chryzostom Gniński próbując odbudować zdewastowany majątek, za zgodą kapituły, oddał Demkowce w dzierżawę Michałowi Stopczańskiemu (1716). Dzierżawca od razu w latach 1716–1721 popadł w spór graniczny z ówczesnymi dziedzicami Serwatyńców Kacprem Dmochowskim i Zofią Szadurską. W 1726 r. Serwatyńce miały już nowych właścicieli Stadnickich, którzy kontynuowali spór do 1727 r. Dodatkowo biskupie Demkowce trzeba było chronić przed posesorami Zawadyńców, Radziwińskimi, szlachtą z Mazowsza oraz Wojakowskimi z Iwachnowców.

Spory graniczne wokół Demkowców ciągną się przez kolejne fascykuly: piętnasty, szesnasty i siedemnasty. W fascykule piętnastym [k. 55–60v] przedstawiono kontrowersje z lat 1728–1731. Świecką stroną procesową byli wszyscy sąsiedzi tego majątku biskupiego: Stadnicki z Serwatyńców, Potocki ze Świerzkowców, Wojakowscy i Ołtarzewscy z Iwachnowców, a także Świrscy i Radziwińscy. W 1743 r. pojawia się Czartoryski jako dzierżawca wsi Skipcze i Słobódka. W 1744 r. Wiśniowczyk był w dzierżawie Wardenkiego. Czartoryski poszerzał swe dobra podolskie: kupił część Serwatyńców, przejął Wiśniowczyk, gdzie w 1747 r. ustanowił pełnomocnika, starostę wareckiego Pułaskiego. Większość Serwatyńców utrzymał jednak Aleksander Stadnicki. W latach 1748–1751 te wielkie rodziny magnackie nie rezygnowały choćby z drobnych zaborów ziemi biskupiej, mimo energii Mikołaja Dembowskiego, który nie był lubiany w tym kręgu.

⁴² *Urzędnicy*, s. 97, 161.

⁴³ *Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmińterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992, s. 55.

⁴⁴ М. Крикун, *Подільське воєводство*, с. 213.

⁴⁵ *Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987, s. 163. Czartoryski był wojewodą ruskim w latach 1731–1782, a w latach 1750–1758 także starostą generalnym Podola.

Fascykuł szesnasty [k. 61–62v] pokazuje spór graniczny między Demkowcami a królewską wioską Skipcze, w 1720 r. w dzierżawie Starzyńskich. Sumariusz prezentuje dział majątkowy z 1725 r. między Starzyńskimi a Radziwińskimi w dobrach obejmujących Kutkowce, Uście, Zawadyńce, Skipcze i Słobódkę. W 1727 r. Skipcze są już w rękach braci Radziwińskich, Antoniego kasztelana ciechanowskiego i Franciszka cześnika ciechanowskiego. Przy delimitacji z Demkowcami pojawiają się też chorążcy czernihowski Stefan Iwanicki, Franciszek Starzyński, podstoli kamieniecki Remigian Czermiński i stolnik łyczowski Andrzej Czermiński⁴⁶. W 1741 r. Skipcze i Słobódkę Skipecką posiadali Rudzińscy.

W fascykule siedemnastym [k. 63–69] zebrano materiały dotyczące relacjami biskupich Demkowców i szlacheckich Iwachnowców. W końcu XVI w. były one własnością Marcina Kalinowskiego. Z 1593 r. mamy opis granic po polsku. Po „okresie tureckim”, w 1723 r. część tej wsi posiadał cześnik lwowski (1713–1729) Michał Złoczowski⁴⁷. Wieś miała jednak wiele działów własnościowych; w 1727 r. występuje m.in. Stanisław Potocki oraz Wojakowscy i Ołtarzewscy (1727–1730). W połowie XVIII w. własnością Iwachnowców dzielili się Potoccy, Wojakowscy i Ołtarzewscy⁴⁸. Zawadyńce trzymał stale Antoni Radziwiński. Królewską wieś Wiśniowczyk przed Czartoryskimi (w 1727 r.), dzierżawili Franciszek i Piotr Świrscy.

Ostatni fascykuł — osiemnasty [k. 69v–70v] nie zawiera już akt rozgraniczeń majątkowych. Przedstawiono tam sprawę fundacji kapitałowej biskupa Stefana Rupniewskiego (1716–1721); lokaty 80 tys. złp na dobrach Studenica własności Potockich, w celu urządzenia seminarium diecezjalnego w Kamieńcu. W 1747 r. prowadzono starania o rewindykację 10 tys. złp z tego kapitału. Wpisy z 1757 i 1758 r. dotyczą lokalizacji budynków seminarium i sporu biskupa Dembowskiego z rektorem kolegium jezuitów. Chodziło o wykorzystanie zrzuconych kamienic przy rynku polskim w pobliżu wikarówki i domu Lanckorońskich oraz o plac przy ulicy Tatarskiej, między rezydencją prałata-kustosza katedry a budynkiem kolegium jezuitów, naprzeciw ich kościoła.

*

Sumariusz z 1759 r. jest — jak widać — kopalnią wiadomości o sąsiedzkich utarczkach na tle spornych delimitacji dóbr stołowych biskupstwa kamienieckiego i dóbr szlacheckich na Podolu. Szczególnie bogaty materiał dotyczący spraw majątkowych pochodzi z XVIII w. Pokazuje zmiany własnościowe w dobrach szlacheckich zarówno do 1672 r. jak też, dokładniej, po 1699 r. Nie jest mi znana droga, jaką przebył ten cenny kodeks, nim trafił do muzealnej biblioteki w głębi Rosji, w Riazaniu. Po kasacie diecezji kamienieckiej w 1866 r. i przewiezieniu zasobu archiwum kurii i kapituły do Żytomierza, siedziby jedynej odtąd zachowanej diecezji katolickiej w południowo-zachodniej części Ziem Zabrzanych w granicach Cesarstwa Rosyjskiego, wiele archiwaliów uległo zniszczeniu lub

⁴⁶ *Urzednicy podolscy*, s. 105, 183. Remigian Czermiński sprawował swój urząd w latach 1726–1731, a Andrzej Czermiński w latach 1724–1735.

⁴⁷ *Urzednicy woj. ruskiego*, s. 114.

⁴⁸ W 1731 r. występuje jako współwłaściciel Konstanty Wojakowski, chorąży łyczowski, zob. *Urzednicy podolscy*, s. 155. W 1751 r. część wsi miał Antoni Potocki.

rozproszeniu. Z opublikowanych w 1911 r. badań księdza Jana Głęba, w 1909 r. penetrującego archiwalia kamienieckie w Żytomierzu wynika, że już wówczas sumariusza z 1759 r. tam nie było⁴⁹. Następny cios przyszedł w 1915 r., gdyż władze rosyjskie, ustępujące przed naporem wojsk państw centralnych, nagminnie wywoziły cenne polskie archiwalia i biblioteki kościelne w głąb Cesarstwa, na tyły frontu. Być może opisywany sumariusz znalazł się w Riazaniu już w latach I wojny światowej. Wyjaśnienie tej kwestii leży już w zasięgu możliwości pracowników muzeum historyczno-architektonicznego w Riazaniu.

Tadeusz M. Trajdos, Summary book of property documents and files of Kamieniec bishopric of 1759

Summary

In 2009, Tadeusz M. Trajdos from Institute of History of Polish Academy of Sciences in Warsaw, and pater Marek Miławicki from Dominican Historical Institute in Cracow have conducted a query in the library of Historical and Architectural Museum-Reserve in Ryazan (Russia). They examined a manuscript codex preserved there (sign.ref. II-15.8785), miscatalogued by Soviet archivists as a cartulary of Dominican monastery in Kamieniec Podolski. In fact, it is a summary book of property documents and files of Catholic bishopric of Kamieniec, recording disputes and border litigations pertaining to the bishopric's land holdings. The researchers realized, that they were dealing with a book, another copy of which was preserved in Alexander Czołowski Collection in Central Archive of Historical Records in Warsaw, under signature reference number 248. Both copies — Ryazan clean copy and Warsaw draft — were prepared in 1759 by magistrate official from Kamieniec Podolski, Jakub Łubkowski, plenipotentiary of the curia for the bishopric's economy holdings. The summary book was created at a breakthrough time. 1757 marks the passing of Kamieniec bishop Mikołaj Dembowski, who effectively defended the bishopric's holdings against challenges from its magnate and noble neighbours through negotiations and compromise. In the autumn of 1759, the diocese was taken over by Adam Krasiński, soon-to-be leader of Bar Confederacy, the last Bishop of Kamieniec in Polish times. The summary book was intended as a aid for him, in scope of property disputes and legal protection of the owned holdings.

Słowa kluczowe: Rianzań, muzeum, Kamieniec Podolski, kamienieckie biskupstwo katolickie, sumariusz akt majątkowych

Keywords: Ryazan, museum, Kamieniec Podolski, Kamieniec Catholic bishopric, summary book of property files

⁴⁹ J. Głąb, *Opis archiwum diecezji kamieniecko-podolskiej*, „Przegląd Historyczny”, t. 13, 1911, s. 125–128.